

Aiškindamas trečiosios asmenuotės veiksmažodžių asmenavimą T. Mathiassenas pateikia ir sangražinių veiksmažodžių *vēlēties* ir *mācīties* paradigmas. Teikdamas *vēlēties* esamojo laiko trečiojo asmens formą *vēlās* autorius, mano suprati- mu, apsirinka: čia turėtų būti *vēlas*, plg.: *Māsa zina, ko vēlas* ir *Brālis peldas* (bendraties *peldēties*). Be to, būtinai reikėjo pridurti, kad pagal *vēlēties* paradig- mą asmenuojami ir iš šaknų *dzied-*, *raud-* iš- vesti sangražiniai veiksmažodžiai, pvz.: *sadziedāties, izdziedāties, apraudāties, izraudāties*. Trūksta čia ir tokių veiksmažodžių kaip *vizināties* paradigmos, kuri nesutampa su *sadziedāties* as- menavimo paradigma; šio tipo veiksmažodžiai as- menuojami pagal *mācīties* modelį.

Negalima sutikti su autoriaus teigimu (p. 83), kad pagrindinės veiksmažodžių formos, be bendraties, yra esamojo ir būtojo kartinio laiko trečiojo asmens formos. Iš tikrųjų latvių kalbos veiksmažodžių pagrindinės formos yra bendraties, esamojo laiko pirmasis asmuo ir būtojo laiko pir- masis asmuo (žr. LG 668–681). Tai rodo ne tik vadinamųjų netaisyklingo asmenavimo veiksma- žodžių, tokių kaip *iet* esamojo laiko pirmojo as- mens forma *ej-u*, iš kurios daromos visos įmano- mos asmenuojamos ir linksniuojamos formos, plg.: *es eju, tu ej, mēs ejam, jūs ejat* (bet *viņš, iet, ejošs* etc., taip pat antrosios asmenuotės veiksma- žodžių pirmojo asmens formos, pvz.: *runāj-u, zīmēj-u, cienīj-u, dzīvoj-u*, kurios nesutampa su trečiojo asmens formomis, plg.: *runā, zīmē, cienī, dzīvo*. Visos įmanomos asmenuojamos ir links- niuojamos formos daromos ne iš trečiojo asmens, o iš pirmojo asmens formų, plg.: *mēs runāj-am, jūs runāj-at, domāj-ošs, domāj-oša, runāj-ot, runāj-am* etc.

Autorius p. 129 pagrįstai teigia, kad latvių kal- bos debityvas yra susiformavęs iš proklitinės *jā-* ir es. l. 3 a. tiesioginės nuosakos veiksmažodžio for- mos, pvz., *jārunā*. Išimtis yra tik forma *jābūt*, ku- rios pagrindu eina infinityvas (p. 129). Tačiau p. 210 pateiktas sakiny- s *Viņa jautāja, cik grāmatu jāpirkt* rodo, kad tokių išimčių gali būti ir daugiau, nors akademinėje latvių kalbos gramatikoje taip pat pa- teikiama vienintelė išimtis *jābūt* (LG 615).

Per neapsižiūrėjimą palikta nemaža korektū- ros klaidų latviškuose pavyzdžiuose. Dalis jų gali tikrai suklaidinti skaitytoją, kuris norės išmokti taisyklingos latvių kalbos: greta laiko lokatyvo *ve- cumā* yra *bēmība* (= *bērnība*), *jaunība* (= *jaunībā*)

(p. 193), forma *svētaki* (p. 197) taisytina į *svētāki*, forma *Tallina* negalimame sakinyje keistina į *Tal- linā* (p. 220), vietoj *vāja* (p. 128) turi būti *vēja*. Sky- riuje apie supersegmentus vietoj [vis'labakais] tu- rėtų būti [vis'laba:kais] (p. 36), plg. [vis'laba:k] (p. 36). Tame pačiame puslapyje pateikiamas žodis *dzīvotajs*, o jo tarimas ['iedzi:vuota:is]. Kartais vie- toj latviškų kalbos elementų pasitaiko lietuviškų, pvz.: *būtu nupirkts* (= *nopirkts*) (p. 126). Tame pa- čiame sakinyje *Ja šis velosipēds būtu nupirkts pagājušajā gadā, jīs (?) būtu bijis lētāks, nekā ta- gad* vartojamas lietuviškas įvardis *jīs*. Žodis *Parte- nerattiecību* (p. 134) turbūt taisytinas į *Partnerat- tiecību*, o formu *darīšana* (p. 85) – į formu *darināšana* (LG 86).

Šios mano pastabos ir pageidavimai nieku bū- du nesumenkina išradingai ir apgalvotai parašy- tos dabartinės latvių kalbos gramatikos. Kadangi gramatika parašyta angliškai, be abejonės, ji turės nemažą paklausą ne tik Norvegijoje, bet ir visame pasaulyje, ten, kur žmonės domisi latvių kalba tiek moksliniu, tiek praktiniu požiūriu. T. Mathiasseno parašytos abiejų gyvųjų baltų kalbų trumpos gra- matikos neabejotinai nutiesė abiem kalbom daug platesnius kelius į pasaulį už ligšiolinius.

Albertas Rosinas

Rick Derksen, *Metatony in Baltic*, Amster- dam-Atlanta, GA: Rodopi, 1996, XXIV, 458 p. (Leiden Studies in Indo-European, VI).

Šios recenzijos autorių bene prieš šešetą me- tų pasiekė žinia apie žinomo indoeuropeisto, sla- visto ir baltisto F. Kortlandto mokinių, rašantį dak- taro disertaciją iš baltų kalbų metatonijos. Kiek vėliau darbų rinkinyje „Studies in West Slavic and Baltic Linguistics“ (Amsterdam, 1991) aptikau to mokinio, R. Derkseno, studiją „An introduc- tion to the history of Lithuanian accentuation“ (p. 45–84), kurioje užsibrėžta sintetiškai apžvelgti lietuvių kalbos prozodijos duomenis, svarbius in- doeuropiečių lyginamajai istorinei kalbotyrai. Šiame įvadiniame lietuvių ir apskritai baltų bei slavų kalbų akcentologijos darbe nuosekliai lai- komasi F. Kortlandto pažiūrų, galima sakyti, jos populiarinamos. Imponuoja jauno autoriaus ge- bėjimas trumpai ir aiškiai rašyti, atidumas fak-

tams ir santykinėi chronologijai, tačiau rašančiojo akiratin nežinia kodėl nepatenka naujausi Lietuvos ir Latvijos akcentologų, fonologijos specialistų darbai¹.

Po penketo metų nuo minėtos publikacijos pasirodymo sulaukėme R. Derkseno straipsnio apie latvių kalbos priegaidžių kilmę² ir solidžios apimties, pavyzdingos poligrafinės kultūros monografijos „Metatonija baltų kalbose“, išleistos Rodopi leidyklos, gražiai talkinančios Leideno universiteto lingvistams. Pirmajame, įvadiniam, knygos skyriuje trumpai paaiškintas tyrimo tikslas (p. 1–2), klausimo istorija (p. 3–8), po to duodami baltų ir slavų kalbų akcentologijos apmatai (p. 9–35). Antrojo skyriaus objektas – cirkumfleksinė metatonija (p. 36–189), trečiojo – akūtinė metatonija³ (p. 190–368). Abiejuose skyriuose iš pradžių aptariamas metatonijos reiškiamasis žodžių šaknyse, po to – priesagose. Antrojo skyriaus didžiąją dalį užima vardažodžio prozodinių kaitų analizė, o trečiajame, akūtinės metatonijos, skyriuje vardažodžio ir veiksmožodžio poskyriai daugmaž vieno dydžio. Paskutinis – ketvirtasis – skyrius (p. 369–377) paliktas trumpoms poskyrių ir skirinių išvadoms, santykinėi chronologijai ir apibendrinimams. Veikalo pabaigoje įdėta bibliografija (p. 378–385) ir žodžių rodyklė (p. 386–458), o sutrumpinimų ir simbolių sąrašą rasime monografijos pradžioje (p. XIII–XXIV).

Pagrindinis Derkseno tyrimo tikslas – „atskleisti metatonijos reiškinių baltų kalbose priežastis“ (p. 1). Kalbos istorikai, kuriems rūpi metatonijos kilmė, paprastai kalba apie vienos priegaidės pasikeitimą kita, per daug nesigilindami į priegaidžių ir kirčio vietos kaitos morfoliginį aspektą, t. y. vaidmenį žodžių ir formų daryboje. Monografijos autorius metatoniją įžiūri ten, kur susiduriame su baltų ir slavų cirkumfleksu refleksu vietoj laukiamo akūto reflekso arba atvirkščiai. Toks požiūris suponuoja būtinybę pasirinkti kurią nors priegaidžių kilmės teoriją.

¹ Tai būdinga ir kai kuriems kitiems vakarų baltistams, plg.: B. S t u n d ž i a, (Rec.) *Linguistica Baltica*, I–IV, – Blt XXXI 1 (1996) 121.

² Žr. R. D e r k s e n, On the origin of the Latvian tones, – *Linguistica Baltica*, IV, 1995, 163–168.

³ Tiek cirkumfleksinei, tiek akūtinėi metatonijai Derksenas vartoja Saussure'o terminus *métatonie douce* ir *métatonie rude*.

Derksenas laikosi F. Kortlandto laringalinės hipotezės, pagal kurią akūtas esąs laringalo arba glotalizuoto priebalsio glotalinio elemento refleksas, o cirkumfleksas suponuoja glotalinio elemento nebuvimą (p. 1). Toks požiūris iš esmės skiriasi nuo tradicinio, akūto kilmę siejančio su senoviniu ilguoju vokalizmu (įskaitant ir ilguosius diftongus), o cirkumfleksą kilmę – su trumpaisiais diftongais.

Norint atskleisti metatonijos priežastis, būtina surinkti ir ištirti medžiagą. Su pirmuoju uždaviniu Derksenas susidoroja gana lengvai, nusistatydamas remtis K. Būgos⁴ 1923–1924 m. mokslo visuomenei pateiktais gausiais faktais, kurie papildomi P. Skardžiaus⁵ sukaupta medžiaga, Chr. S. Stango⁶ pateiktais pavyzdžiais ir kai kurių žodynų bei kitų šaltinių duomenimis, deja, ne visada patikimais⁷.

R. Derksenas, apžvelgdamas metatoniją atskiruose leksikos poklasiuose, pirmiausia pateikia sunumeruotų pavyzdžių sąrašą. Prie kai kurių žodžių nevengiama įvairaus dydžio komentarų, pvz.: dėl kirčio bei priegaidės, kartais – ir šaknies vokalizmo patikimumo; dėl atitikmenų giminiškoje kalbose ir tarmėse; retkarčiais – ir dėl etimologijos. Toliau pateiktus sąrašus pavyzdžius Derksenas analizuoja. Atrodo, kad racionaliau būtų buvę medžiagą iškart ir klasifikuoti, ir analizuoti. Taip knygos apimtis būtų geru trečdaliu sumažėjusi.

⁴ Žr. K. B ū g a, Die Metatonie im Lettischen und Litauischen, – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*, LI, 1923, 109–142; LII, 1924, 91–98, 250–302 (= K. Būga, Rinktiniai raštai, II, Vilnius, 1959, 386–483).

⁵ P. S k a r d ž i u s, Daukšos akcentologija, Kaunas, 1935; t. p. a u t., Lietuvių kalbos žodžių daryba, Vilnius, 1941.

⁶ Daugiausia iš knygos: Chr. S. S t a n g, Vergleichende Grammatik der Baltischen Sprachen, Oslo etc., 1966, 144–169. Stangas irgi remiasi K. Būga, taip pat – A. Leskienu, F. Kuršaičiu, J. Endzelynu, P. Skardžiumi ir kt.

⁷ Kaip nepatikimą kirčiavimo reikalams šaltinių galima nurodyti, pavyzdžiui, A. Lelio žodynus: A. L a l i s, Lenkų ir lietuvių kalbų žodynas, Vilnius, 1912; t. p. a u t., Lietuviškos ir angliškos kalbų žodynas, Chicago, 1915³. Akcentologijos tyrimams netinka ir kitų autorių dvikalbiai žodynai, kurių ne vienu Derksenas remiasi.

Išskyrus E. Mikalauskaitės⁸ ir šios recenzijos autoriaus⁹ straipsnius, Derkseniui, atrodytų, visai nežinomos pokarinių Lietuvos kalbininkų E. Jakaitienės, A. Laigonaitės, D. Mikulėnienės, V. Urbučio ir kitų publikacijos¹⁰. Kai kuriose jų svarstomi ir teoriniai metatonijos funkcionavimo klausimai, Derkseno visai nepaliesti. Įsigilinimas į sinchroninį metatonijos mechanizmą būtų leidęs nekartoti ankstesnių tyrėjų klaidų.

O dabar žvilgtelkime į recenzuojamą monografiją atidžiau. Trumpą klausimo istoriją Derksenas pradeda, suprantama, nuo F. de Saussure'o, sukūrusio metatonijos terminą ir iškėlusio priegaidžių kilmės hipotezę, kuri iki šiol nėra praradusi vertės. L. Hjemslevo teoriją, aiškinančią metatonijos kilmę empiriškai nepagrindžiamomis priegaidžių asimiliacijos taisyklėmis (p. 6–7), motyvuotai atmetė Chr. S. Stangas, cirkumfleksinės metatonijos kilmę susiejęs su kirčio atitraukimu, o akūtinės metatonijos – su ide. pailgintuoju laipsniu. F. Kortlandtas į kirčio atitraukimą žiūri kaip į abiejų metatonijų priežastį. Prie tokios minties prieina, kaip vėliau matysime, ir čia aptariamą knygos autorius.

Trumpoje baltų ir slavų kalbų akcentologijos apybraižoje Derksenas pirmiausia aptaria baltų kalbų kirtį ir priegaidę¹¹, lietuvių ir latvių kal-

bų prozodinių sistemų santykį, slavų akcentines paradigmas ir jų ryšį su baltiškosiomis (p. 9–19). Po to svarstomos akūto ir cirkumflekso kilmės problemos (p. 19–24), chronologine tvarka išvardijami baltų ir slavų kalbų kirčiavimo istoriniai dėsniai (p. 24–30). Apybraižos pabaigoje trumpai supažindinama su lietuvių ir latvių dialektologijos pagrindais, svarbiausiais šių kalbų žodynais, gramatikomis ir kirčiuotais senaisiais tekstais (p. 30–35).

Apybraiža parašyta apskritai kvalifikuotai, tinkamai parenkant ir interpretuojant faktus. Čia norėčiau atkreipti dėmesį į vieną kitą netikslumą, abejotiną ar diskutuotiną dalyką. Skaitant 9 puslapį, susidaro įspūdis, kad tose lietuvių kalbos tarmėse, kur pažįstamas kirčio atitraukimas, kirtis nėra laisvas ir kilnojamas. Tai neteisybė – laisvasis ir kilnojamas kirtis yra būdingas visam lietuvių kalbos plotui. Kirtį atitraukiančios tarmės išsiskiria tuo, kad dažniau kirčiuoja žodžio pradžią ir turi kitokią kilnojamą paradigmą. Graviu žymimas akūtas ne diftongų su sonantu (p. 9), o tų diftongų, kurių pirmasis dėmuo yra *i* ir *u*. Ne A. Baranauskas pirmasis pamėgimo klasifikuoti lietuvių kalbos tarmes (p. 30). A. Baranausko ir K. Jaučiaus tarmių klasifikacijos laikytinos pirmaisiais gana tiksliais skirstymais, turėjusiais reikšmės vėlesnėms klasifikacijoms.

Daugelis apybraižos teiginių yra diskutuoti. Pirmiausia, žinoma, pati „laringalinė“ išeities pozicija. Kaip bene vienintelį svaresnį argumentą, kad laringalai išnykę palyginti vėlai ir baltų bei slavų laikais dar buvę segmentinės fonemos, Derksenas pateikia Hirto dėsnio „teisingą“ apibrėžimą (p. 21). Laringalistiškai interpretuojant Hirto dėsnį, kirtis baltų ir slavų laikais buvęs atitrauktas iš žodžio galo į gretimą (C)VH tipo (= tradiciškai neapofoninio ilgumo) skiemenį, pvz.: *kaHu¹los > *¹kaHulos, lie. *káulas*, la. *kaũls*, bet – *pHi¹laH > ru. *пи́ла* ((C)HV struktūros skiemo). Tačiau toks teiginys vargu laikytinas svarių argumentu, nes Hirto dėsnį puikiausiai ga-

---

⁸ E. Mikalauskaitė, Kirčio ir priegaidės kaita, arba metatonija, pietvakarių dzūkų tarmėje, – LKK I (1957) 85–107.

⁹ B. Stundžia, Dėl cirkumfleksinės metatonijos išvestiniuose lietuvių kalbos daiktavardžiuose, – Blt XVII 1 (1981) 58–65.

¹⁰ Pavyzdžiui: E. Jakaitienė, Metatonija priesaginių veiksmažodžių daryboje, – Kalbotyra, XXVII (1), 1976, 29–34; A. Laigonaitė, Lietuvių kalbos akcentologija, Vilnius, 1978, 19–27; A. Lyberis, Metatonijos reiškiniai vediniuose, – Kalbos kultūra, XXII, 1972, 43–48; D. Mikulėnienė, Priegaidžių kaita ir pirminių veiksmažodžių kirčiavimas, – Kalbotyra, XXXII (1), 1981, 62–65; t. p. aut., Metatonija morfonologijos požiūriu, – Kalbotyra XL (1), 1989, 45–51; V. Urbutis, Žodžių darybos teorija, Vilnius, 1978, 222–245.

¹¹ Priegaidės sąvokai knygoje vartojami du terminai. Atskirų kalbų priegaidės, interpretuo-

---

jamas toniškai (pvz., kylančiojo resp. krintančiojo tono priegaidės), Derksenas vadina „tone“, o kai kalbama apie priegaides bendresne prasme, atsiribojant nuo toninių charakteristikų, vartojamas terminas „intonation“. Vargu ar tokia dvejoja vartoseną yra racionali.

lima apibrėžti ir be laringalų. Kita vertus, šis dėsnis gali siekti tolimesnius nei baltų-slavų epocha laikus¹².

Baltų ir slavų kalbų akcentologijos istoriniai dėsniai apibūdinti pernelyg konspektyviai, nurodant į paties autoriaus ir Kortlandto darbus. Kai kurių tiek formulavimas, tiek santykinė chronologija verti diskusijų arba ir visai abejotini. Antai teigiama, kad *ei, *ai, *oi buvę monoftongizuoti kirčiuotoje pozicijoje, o *ē virtimas į *ie vykęs atskirai lietuvių (tik aukštaičių plote!) ir latvių kalbose (p. 26–27). Vargu ar įmanoma patikėti, kad ši monoftongizacija implikavo trikampės vokalizmo sistemos pasikeitimą į keturkampę¹³ (p. 27).

Samprotaudamas apie kirčio atitraukimą kaip metatonijos šaltinį, Derksenas metatonijai priskiria tokius reiškinius, kurie su priegaidžių kaita neturi nieko bendro, pvz.: *dienōj < dienojė, tam̃ < tamė, dvārs < dvāras* (p. 29). Kas kita pietų aukštaičių *aūgtau* etc. < *augtaū etc. (plg. *āugti*).

Cirkumfleksinės metatonijos skyriuje analizė pradama nuo priegaidžių kaitos dviskiemenių žodžių šaknyse. Pirmiausia aptariami *iū* kamieno išvestiniai daiktavardžiai, pasižymintys reguliaria metatonija (p. 36–41). K. Būgos pavyzdžius autorius papildė galūnės *-ius* vediniais iš kitų šaltinių. Analizei ir išvadoms kenkia dvi esminės autoriaus ydos, kurios kartojasi ir kitose knygos vietose. Pirmiausia – tai netiksliai nurodoma veiksmožodinio vedinio pamatinė forma. Šiuo konkrečiu atveju galūnės *-ius* daiktavardžiai santykiauja ne su bendratimi, kaip pateikiama Derkseno (sekant Būga, Stangu ir kitais tyrėjais), o su būtojo kartinio laiko kamienu. Tai gi žodžių *gūrius, skūrius, vūlius* etc. ilgasis balsis yra perimtas iš būtojo kartinio laiko (*gūrė, skūrė, vūrė*

etc.), o Derkseno suformuluota taisyklė „jeigu šaknis baigiasi dvigarsiu, tai jo pirmasis dėmuo *-ius* vedinyje pailginamas“ (p. 38) yra išlaužta iš piršto¹⁴. Kitas dalykas *vūrius*, kuris turi pailgintą vokalizmą (plg. *vūrė*), matyt, pagal analogiją su *skūrius* etc. Tačiau šiuo atveju negalima kalbėti apie jokią metatoniją, kaip daro Derksenas. Taip pat plg. *svūris, gūmis, mūris* (p. 45–46), kurie turi būti siejami ne su *svūrti, gūmti* ar *gūmti, mūrti*, o su *svūro, gūmė, mūrė*. Panašių netikslumų pasitaiko kone visuose knygos skyriuose.

Antras darbo trūkumas yra tas, kad vienoje vietoje pateikiami skirtingų chronologinių sluoksnių pavyzdžiai, jų nediferencijuojant. Skyrių ir poskyrių apibendrinimuose į chronologiją, tiesa, paprastai atsižvelgiama.

Toliau knygoje aptariami gana gausūs *iū* kamieno vediniai (p. 41–54), kuriuos Derksenas, rodos, pagrįstai skirsto į penkias grupes: a) būdvardžių abstraktai, b) būdvardžių vediniai, neturintys abstrakčios reikšmės; c) veiksmožodžių vediniai; d) daiktavardžių vediniai ir e) dūriniai. Skyrium kalbama apie pastovaus ir kilnojamo kirčio žodžius. Analizė nukenčia nuo aukščiau minėtų klaidų. Be to, pasitaiko apsirikimų pateikiant faktus, pvz., turi būti *šaukti*, o ne *šaukti* (p. 45), tad *šūkis* padarytas be metatonijos. Nesuprantama, koku pagrindu metatoniją galima įžiūrėti vaikų kalbos žodyje ar skolinėje *dėdis* (p. 46), skolinėje *kūlis* (p. 50; dėl šio pavyzdžio ir pats autorius abejoja), pirminiuose žodžiuose *lokūs, korūs, lovūs, garnūs* etc. (tarmėse kirčiuojami variantiškai – pagal 3 ir 4 kirčiuotę).

Toliau analizuojami *ē* kamieno pavyzdžiai, skirstant į pastovaus ir kilnojamo kirčio žodžius ir paisant darybos pobūdžio (p. 54–66). Didžiai abejotinais cirkumfleksinės metatonijos atvejais laikytini *dėdė* (p. 55), *brydė, vėžė, gylė* (p. 61) etc.; *kūlė, mūnė, mōlė, ōrė* etc. sietini su pamatinėmis veiksmožodžių formomis *kūlė, mūnė*, dial. *mōlė, ōrė*, o ne *kūlti, mūnti, mūlti, ārti* (p. 56); *žymė* yra pamatuotas *žymi*, o ne *(pa)žinti* (p. 60).

Daug vietos užima *o* kamieno žodžių analizė (p. 66–128). Duomenys čia klasifikuojami visiškai kitaip negu ankstesniuose skyriuose. Pirmiausia skyrium aptariami daiktavardžiai bei būdvar-

¹² Plg. В. А. Дыбо, Сокращение долгот в кельто-италийских языках и его значение для балто-славянской и индоевропейской акцентологии, – ВСЯ V (1961) 29 и сл.

¹³ Kone aksioma laikytinas teiginys, kad keturkampės vokalizmo sistemos susiformavimą pirmiausia trumpųjų balsių posistemyje lėmusi fonemų *ō* ir *ā* neutralizacija. Ilgųjų balsių posistemui persitvarkant į keturkampį, atsiradusią sistemos spragą priešakinėje eilėje užpildė *ē – *ei (ir *ai*) monoftongizacijos rezultatas, plačiau ir lit. žr. А. Гирденис, (Рец.), – Blt XIII 1 (1977) 300tt.

¹⁴ Šia tariama taisykle operuojama ir kitur, pavyzdžiui, aptariant galūnės *-is/-ys* vedinius (p. 45), plg.: *gėris* ‘gėrimas’ (: *gėrti*), *spūris* (: *spūrti*). Iš tikro pamatinės formos yra *gėrė, spūrė*.

džiai, kurie turi tik metatoninį cirkumfleksą lietuvių ar latvių kalbose, pvz., *pagyras* (: *pagyrė*, Derksenas pamatine forma nurodo *pagirti*). Autorius nepatikimais pavyzdžiais laiko *mōkas* (p. 70), *ūpas* (p. 72), *vařpas* (p. 74); metatonijos nerodo vedinys *prōtas*.

Kita, daug didesnę grupę sudaro žodžiai, turintys dvejopą priegaidę lietuvių ar latvių kalboje. Tarp jų nemaža akivaizdžių nesenu inovacijų, tai neretai pripažįsta ir Derksenas, pvz.: *žirgas*, *iřklas* (p. 87), *džiaūtas*, *guōtas* (p. 91).

Cirkumfleksinę metatoniją *o* kamieno vardažodžiuose Stangas siejo su kirčio atitraukimu iš galinio *à* į ilgą balsį ar dvibalsį (plg. p. 99). Tai yra modifikuotas Niemineno dėsnis. Derksenas, plėtodamas Stango mintį, prieina prie išvados, kad kirčio atitraukimas, sukėlęs metatoniją, vyko tada, kai *à* buvo absoliučiam auslaute (p. 126). Šią hipotezę dar reikia tikrinti, bet apskritai ji atrodo gana patikima. Skyrių apie *o* kamieno vardažodžių cirkumfleksinę metatoniją laikyčiau vienu geriausių visoje knygoje. Čia, be kita ko, gana objektyviai įvertinami Maskvos akcentologų mokyklos atstovo S. Nikolajevo¹⁵ tyrimai.

Glaustai aptarta *ā* kamieno vardažodžių cirkumfleksinė metatonija (p. 128–144). Tarp patikimų pavyzdžių prasprūdo ir tokių, kurie su priegaidžių kaita nėra susiję, pvz.: *bylā*, *byrā* (4). Čia ilgumas yra perimtas iš esamojo laiko (*pra*)*býla*, *býra*. Metatonijos atvejais nelaikyčiau pirminių žodžių *guobā*, *jégā*, *stygā* etc. (p. 136–140). Veiksmožodiniai galūnės *-a* vediniai lietuvių kalboje dažnai turi variantų – vedinių su galūnėmis *-is/-ys* bei *-ė*, plg. *plyšā* ir *plyšys*, *plyšė* (p. 141). Visai patikima laikytina mintis, kad produktyvūs *āo* ir *ē* kamienų deverbatyvai skatino metatonijos plitimą į *ā* kamieno deverbatyvus (plg. p. 142t.).

Panašiai turbūt yra ir su retais *i* kamieno vardažodžių cirkumfleksinės metatonijos atvejais, kurie, rodos, laikytini vėlyvi, išplitę analogijos keliu (p. 144–148).

Skyrium Derksenas aptaria triskiemenius daiktavardžius, daugiausia balsinių priesagų *-esys*, *-inys*, *-ulyš* etc. vedinius (p. 148–158). Toliau analizuojami *u* kamieno būdvardžiai (p. 158–166). Ne vienu

¹⁵ Pavyzdžiui, С. Л. Николаев, Балтославянская акцентуационная система и ее индоевропейские истоки, – Историческая акцентология и сравнительно-исторический метод, Москва, 1989, 46–109.

atveju pavyzdžiai rodo ne tiek metatoniją, kiek to paties žodžio priegaidės įvairumą skirtingose kalbose ar tarmėse, plg. lie. *kartūs* 4 ir *kartūs* 3, *kārtus* 1; *saldūs* 4 ir *saldūs* 3, la. *saļds* (p. 160t.).

Veiksmožodžių šaknyse cirkumfleksinė metatonija palyginti reta. Analizė pradedama nuo *sta* kamieno žodžių, pvz.: *mařgti*, *mařgsta* (: *mārgas*), p. 166–168. Po to glaustai aptariami *-oti*, *-uoti*, *-yti* ir *-inti* veiksmožodžiai (p. 168–173) ir skyrium *-ėti* žodžiai (p. 173–178). Derksenas linkęs manyti, kad daugelis pavyzdžių yra nesenu laikų padarai. Cirkumflekso išplitimą čia galėjo lemti ir priegaidės ikoninė funkcija: tęstinė priegaidė paryškina tęsiamą veiksmą, labai būdingą aptariamiems veiksmožodžiams, pvz.: *vařpso*, *lūkuriuoti*, *bōdisi*, *skařba*.

Cirkumfleksinė metatonija vardažodžių priesagose (p. 178–189) – gana komplikauta tema, jeigu metatoniją traktuosime kaip žodžių ir formų darybos priemonę. Priegaidžių kaita, rodos, nesunkiai įrodoma, kai vedinį gretiname su priesagine forma, plg.: *abejōnė* ir *abejōti*, *medžiōklė* ir *medžiōti*, *qsōtis* ir *qsōtas*, *raguōtis* ir *raguōtas*. Tačiau kai vedinys pamatuotas nepriesaginės formos arba priesagos vokalizmas skiriasi, apie metatoniją kalbėti nėra pagrindo, plg.: *bėgūnas* (: *bėgti*), *didžiūnas* (: *dīdis*); *viliūgā*, *viliūgā* (: *viliōti*). Tai, kad šalia *-ūnas* yra ir atvejų su *-ūnas* (*karaliūnas*, *Baltrūnas* etc.) – jau kita problema, svarbi šios priesagos istorijai.

Apibendrinamas cirkumfleksinės metatonijos priesagose analizę, Derksenas, sekdamas Stangu, prieina prie išvados, kad ir čia metatonija bent iš dalies sietina su kirčio atitraukimu (p. 189). Ar ši mintis teisinga, parodys kruopštūs atskirų tarmių metatonijos tyrimai.

Akūtinė metatonija aptariama pagal tuos pačius principus, kaip ir cirkumfleksinė. Pirmiausia – dviskiemenių vardažodžių šaknyse, pradedant nuo *ijō* kamieno žodžių (p. 190–197). Pavyzdžių nėra daug, ne vienas kelia abejonių (taip pat Derksenui); panašiai yra ir su *ē* kamieno žodžiais (p. 197–211), pvz., Derksenas motyvuotai atmeta Būgos pavyzdžius *šiaurys* 3, *lāimė*, *mēilė*, *šiaurė*, kurių akūtas laikytinas senoviniu. Ir visai be reikalo (sekant Būga) *šienpjūtė* (p. 207) interpretuojamas metatoniškai. Tai neabejotinas archajiškos akcentuacijos reliktas, plg. *pjūtis* 1 (LKŽ X) šalia inovacijos *pjūtis* 4.

Toliau aptariami *o* kamieno vardažodžiai (p. 211–232), apie kurių akūtinę metatoniją labai mažai rašyta. Tai vienas problemiškesnių knygų

skirsnį. Kadangi didelė dalis pavyzdžių yra pirminiai žodžiai, skirtingai kirčiuojami lietuvių ir latvių kalbose arba turintys akcentinių variantų vienoje iš kalbų, pirmąsias priegaidės klausimas neretai yra neišsprendžiamas. Pavyzdžiui, kaip argumentuotai įrodyti, kad lie. *káimas*, *bérnas* ir pan. turi antrinę akūtą (p. 215t.). Kurių ne kurių atveju priegaidė didžiai abejotina, pvz.: lie. *síekas* (p. 214), *dóras* (p. 220). Beje, ir Derksenas nepatikimai akūtinės metatonijos pavyzdžiais laiko lie. *grýnas*, la. *stulbs* ir pan. (p. 228t.).

Apžvelgdamas gausią akūtinės metatonijos medžiagą *ā* kamieno vardažodžių klasėje (p. 233–270), Derksenas daugiausia remiasi Būgos klasifikacija. Pirmiausia analizuojami veiksmažodiniai, po to – būdvardiniai daiktavardžiai. Skyrium aptariami tokie *ā* kamieno žodžiai, kurie turi (*i*)o kamieno atitikmenis su cirkumfleksine šaknimi (plg. *kránta* ir *krañtas*), taip pat dūriniai ir žodžiai, skirtingose baltų kalbose ar tarmėse turintys dviejų priegaidę.

Veiksmažodinių *ā* kamieno vedinių yra gero kai daugiau negu būdvardinių. Deverbatyvai, kaip visiškai teisingai apibendrina Derksenas (p. 264), sudaro didžiąją dalį patikimos medžiagos, iliustruojančios *ā* kamieno vardažodžių akūtinę metatoniją. Daug šių daiktavardžių yra *nomina agentis* (pvz., *švilpa*: *švilpti*), turintys pejoratyvinę konotaciją, kuri būdinga ir beveik visiems būdvardiniams žodžiams, pvz., *kléiva* (: *kleivas*). Kai kurie kitų kalbininkų pateikti pavyzdžiai Derkseno atmetami kaip išvesti iš akūtinų šaknų, pvz.: lie. *glinda*, *pléva*, *žárna*. Kitaip sakant, šių žodžių akūtas laikomas pirmąsiais. Gali būti, kad Derksenas teisingas, tik išskyrus lie. *várža*, kuris sietinas su *veržti* (p. 264). Kai kuriems daiktavardžiams monografijos autorius prisega netikrą akūtinės metatonijos pavyzdžių etiketę, pvz.: lie. *síena*, *káina*.

Verta dėmesio Derkseno mintis, kad veiksmažodinių *ā* kamieno daiktavardžių akūtinė metatonija gali būti atsiradusi iš iteratyvinių bei intensyvių veiksmažodžių, plg. *švilpa* ir *švilpauti*, *švilpoti* (p. 266–269). Beje, ryšį tarp la. *-āt* veiksmažodžių ir *ā* kamieno žodžių su akūtinė metatonija pastebėjo J. Endzelynas, plg. *luōžāt* ir *luōža* (p. 265).

Akūtinės metatonijos *i* kamieno pavyzdžių labai nedaug ir tie patys didžiai abejotini, todėl apsiribojama tik vieno kito galimo atvejo iškelimu (p. 270–272). Cirkumfleksinei metatonijai medžiagos būta daugiau, nors ji irgi pakankamai problemiška (žr. žemiau).

Tolesnis monografijos skirsnis yra apie triškiemenių vardažodžių akūtinę metatoniją (p. 272–285), kuri iki šiol beveik netirta. Didžioji dalis pavyzdžių iškelta Derkseno, vyrauja latviški. Kai kurie žodžiai yra onomatopėjinės kilmės, tad tyrimui nelabai tinkami, pvz.: la. *buñbulis*, *kuñkulis* (p. 276). Įdomus knygos autoriaus pastebėjimas, kad triškiemenių vardažodžių akūtinė metatonija būdinga beveik išimtinai latvių kalbai, cirkumfleksinė – lietuvių kalbai.

Akūtinė metatonija veiksmažodžio klasėje pradedama analizuoti nuo *sta* kamieno žodžių (p. 285–294). Pavyzdžiai skirstomi pagal šaknies struktūrą. Daugeliu atveju galima kalbėti tik apie priegaidžių įvairumą kalbose ar tarmėse, nes vediniai tarp pavyzdžių nedažni. Verta dėmesio Derkseno hipotezė, kad akūtinė metatonija (= akūtas. – B. S.) pirmiausia išplito Ci/uR- šaknyse.

Akūtinė metatonija būdingiausia priesaginiams veiksmažodžiams – įvairių balsinių priesagų vediniams, pirmiausia padarytiems iš veiksmažodžių ir turintiems iteratyvinę, intensyvinę ar kauzatyvinę reikšmę. Visi šio tipo žodžiai aptariami aštuntame skirsnyje (p. 295–353). Pradedama nuo **-āti* veiksmažodžių. Daugelis pavyzdžių nekelia abejonių, pvz.: lie. *klūpoti* (: *klaūptis*), *krámčioti* (: *kreñta*, *kriñsti*). Tačiau yra ir tokių atvejų, kur metatoniją vargu ar galima įžiūrėti, pvz.: *gléda*, *léško*, *sáugoti* (p. 295 t.), *bráidžioti*, *káišioti* (p. 298t.). Paskutinių dviejų pavyzdžių akūtas atsirado pagal analogiją su *máizioti* (: *mýžti*), *gáisčioti* (: *gaišti*) etc. Ieškoti čia kirčio atitraukimo (p. 339t.) neatrodo perspektyvu.

Toliau analizuojami *-uoti* bei *-auti* veiksmažodžiai (p. 308–310), **-ūti* (praes. **-ā*) žodžiai (p. 310–325) ir lie. *-inti*, la. *-ināt* vediniai (p. 325–335). Paskutinės dvi grupės yra gana gausios, tarp pavyzdžių pasitaiko ir abejotinių akūtinės metatonijos atvejų.

Daug vietos skirta apibendrinimams ir išvados (p. 335–353). Pagrindinę čia rutuliojamą mintį būtų galima glaustai suformuluoti taip: priesaginių veiksmažodžių akūtinė metatonijai pradžią davė kirčio atitraukimas iš priesagos į šaknį **-iāti* žodžiuose, pvz., lie. *tūpčioti* kildinamas iš **tūpt-ì-āti*. Hipotezė iš pirmo žvilgsnio atrodo gana patraukli, nes akūtinės metatonijos kilmę susieja su cirkumfleksinės metatonijos kilme. Vis dėlto tokią hipotezę pagrįsti vargu ar įmanoma – **tūpt-ì-āti* tipo formų rekonstrukcijai nematyti rimtų argumentų.

Skyrium aptariamai vadinamieji mišrieji veiksmažodžiai su priesaga *-ėti* ir priesagos *-terėti* vadiniai (p. 353–362). Derkseno mintis, kad *-terėti* veiksmažodžių akūtinė metatonija gali būti kilusi iš ištiktukų (p. 362) verta platesnio komentaro. Šios recenzijos autoriaus nuomone, ir daugelio kitų veiksmažodžių akūtinę metatoniją galima sieti su veiksmažodiniais ištiktukais, žyminčiais staigų, trumpalaikį veiksmą. Tokiems ištiktukams būdingas akūtas – staiginė priegaidė, paryškinanti ištiktuku reiškiamo veiksmo staigumą, plg.: *strýkt* ir *strýkčioti*, *kránkt* ir *kránksi*, *švilpt* ir *švilpauti*.

Kalbėdamas apie akūtinę metatoniją priesagose (p. 362–368), Derksenas teisingai pažymi, kad jai nėra patikimų pavyzdžių.

Paskutiniame, ketvirtajame, monografijos skyriuje (p. 369–377) reziumuojamos svarbiausios tyrimo išvados. Pabrėžiama, kad cirkumfleksinė metatoniją *ijo*, *iju* ir *o* kamienų dviskiemeniuose ir visuose triskiemeniuose vardažodžiuose sukėlė kirčio atitraukimas. Daugiausia su kirčio atitraukumu siejama ir akūtinės metatonijos kilmė. Dviskiemenių *ā* ir *i* kamieno daiktavardžių ir *u* kamieno būdvardžių cirkumfleksinė metatonija esą susijusi daugiausia su ketvirtosios kirčiuotės išplitimu.

Išvadose daug dėmesio skiriama santykinėi chronologijai, pradedant nuo protoide. ir baigiant atskirų baltų kalbų laikais.

Skyrium keletas žodžių apie faktų pateikimą ir korektūrą. Baltų kalbų pavyzdžiais operuojama, galima sakyti, pavyzdinčiai. Iškraipymų, klaidų daugiau pasitaiko tik sutrumpinimų sąrašė (p. XIII–XXIV), pvz.: lietuvių (=lietuvių), Svečevičius (=Svecevičius), rankraštyne (=rankraštyne), p. XV. Į literatūros sąrašą nepateko monografijoje cituojama Z. Zinkevičiaus „Lietuvių dialektologija“ (Vilnius, 1966). Sunku suprasti, kodėl prozodijos darbo rodyklėje gyvųjų baltų kalbų žodžiai duodami be kirčio ir priegaidės ženklų.

Apibendrinant tai, kas čia buvo svarstyta, akcentuotina, kad R. Derksenas 1) monografijoje papildė baltų kalbų metatonijos duomenų bazę naujais pavyzdžiais, dalį ankstesnių tyrėjų pateiktų faktų motyvuotai atmetė, pateikė vieną kitą dėmesio vertą etimologiją; 2) sekdamas F. Kortlandtu išplėtojo hipotezę, kad tiek cirkumfleksinės, tiek akūtinės metatonijos atsiradimo pagrindinė priežastis yra susijusi su kirčio atitraukimu; 3) užsimojo tirti pernelyg plačią temą, apimančią ir prozodines kaitas, ir priegaidžių įvairumą žodžių šaknyse bei priesagose, todėl darbui stinga

gilesnės analizės; 4) nesirėmė naujausiais teoriniais metatonijos darbais, kurie būtų padėję išvengti ankstesnių tyrimų trūkumų.

Vadinasi, ir po Derkseno monografijos baltų kalbų metatonijos tyrėjams bus ką veikti. Reikės sutelkti dėmesį į tai, kaip metatonija funkcionuoja atskiruose darybos tipuose. Lyginant sistemiškai ištirtą įvairių tarmių ir senųjų raštų medžiagą galima prisikasti prie archajiškiausių metatonijos raiškos sluoksnių ir svarstyti klausimą, kuriame darybos tipe ir kodėl metatonija pirmiausia išplito.

Bonifacas Stundžia

Trevor G. Fennell, *Fürecker's dictionary: the first manuscript*, Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 1997, 320 p.

Bemaž visas Christoforo Fiurekerio gyvenimas skendi tirštame praeities ūke. Žinoma, galima sakyti, tik tiek, kad 1632 m. jis, neretiškis žiemgalis (tad iš paties Lietuvos pasienio), įstojo studijuoti teologijos į ką tik įsteigtą Dorpato akademiją (Tartu universitetą), kur jo profesorium (ir prorektorium) buvo G. Mancelis, po keleto metų paskelbęs pirmąjį latvių kalbos žodyną, ir kad vėliau dirbo namų mokytoju bei ilgai gyveno, vedęs našlę ūkininkę, prie Duobelės, kurioje nuo 1650 m. kunigu buvo H. Adolfis. Nors Fiurekerio biografija kukli, tačiau jo darbai bei nuopelnai latvių kalbai ir literatūrai tikrai dideli. Jo paties vardu išleistų knygų, tiesa, nežinoma, viskas skelbta, tegu ir nenutylint autorystės, kitų leidiniuose. Fiurekeris – tobulesnės eilėdaros (rimuotų) latvių giesmių vertėjas ir autorius, biblijos atskirų dalių (vėliau įjungtų į E. Gliuko parengtą tekstą) vertėjas, didesnės dalies latvių kalbos gramatikos, išėjusios 1685 m., jau po Fiurekerio mirties, rengėjo ir papildytojo Adolfo vardu, autorius, pagaliau – kūrėjas latvių ir vokiečių kalbų žodyno, kurio nuorašas publikuojamas tiktai dabar, nors tame žodyne sukauptais latvių leksikos lobiais tiesiogiai ar netiesiogiai jau seniai yra daugiau ar mažiau pasinaudojęs ne vienas vėlesnis leksikografas.

Pirmasis latvių leksikografijos istorijos amžius panašus į lietuvių. Ir čia galima kalbėti apie spausdintinę ir rankraštinę leksikografiją. Po pirmojo spausdinto vokiečių-latvių kalbų žodyno, Mance-